

ИҚЛИМ МИГРАЦИЯСИ

Заретдинова Н.К. -

ҚДУ доценти,

Сўнгги ўн йилликларда иқлим ўзгариши дунё миқёсида глобал муаммога айланди. Бу ўзгаришлар нафақат табиий муҳитга, балки инсоннинг турмуш тарзи, ижтимоий муносабатлари ва демографик жараёнларга ҳам жиддий таъсир кўрсатмоқда. Иқлим ўзгариши сабабли юзага келаётган миграция – яъни “иқлим миграцияси” деган атама сўнгги вақтларда халқаро тадқиқотчилар диққат марказида турибди. Айниқса, иқлим таназзулига юз тутган, экологик муаммолар кескинлашган ҳудудларда, бу жараёнлар аниқ ва сезиларли кўриниш олган.

Ўзбекистондаги Қорақалпоғистон Республикаси иқлим ўзгариши ва унинг ижтимоий-демографик оқибатлари кескин намоён бўлаётган минтақалардан бири ҳисобланади. Орол денгизи фожеаси, сув ресурсларининг етишмаслиги, ернинг шўрланиши ва чўлланиш каби омиллар аҳоли сони ва таркибида ўзгаришларга сабаб бўлмоқда. Бу ўзгаришлар нафақат аҳоли кўчишига, балки ишсизлик даражаси, таълим, соғлиқни сақлаш ва урбанизация жараёнларига ҳам таъсир этмоқда.

Ушбу мақолада иқлим миграциясининг илмий асослари, уни келтириб чиқарувчи асосий омиллар ва Қорақалпоғистондаги амалий намоён бўлиши ижтимоий-демографик таҳлил асосида ёритилади.

“Иқлим миграцияси” (climate migration) атамаси илмий муомалага 1970-йиллар охири ва 1980-йиллар бошида киритилган бўлиб, биринчи марта Эсси Рогерс ва Эль-Хиннави томонидан 1985 йилда БМТнинг Атроф-муҳит дастури (UNEP) доирасидаги ҳисоботда қўлланган [1]. Унда иқлим ўзгариши, қурғоқчилик ва табиий офатлар туфайли юзага келаётган мажбурий аҳоли кўчиши масалалари кўтарилган.

Бу тушунча кейинчалик Халқаро Миграция Ташкилоти (ИОМ), БМТнинг Қочқинлар масалалари бўйича Олий комиссари (UNHCR), ҳамда IPCC (Халқаро иқлим ўзгариши панеллари) ҳисоботларида тўлиқ илмий асосланган ҳолда баён этилди. Масалан, ИОМ иқлим мигрантини шундай таърифлайди:

“Иқлим мигранти – бу иқлимга боғлиқ омиллар, айниқса иқлим ўзгариши оқибатидаги таъсирлар туфайли доимий ёки вақтинча бошқа жойга кўчишга мажбур бўлган шахсдир.” Иқлим мигранти – бу ўз уйини ташлаб кетишга мажбур бўлган инсон, чунки иқлим ўзгариши унинг яшаш жойини хавфли ёки яшашга нолайиқ қилиб қўйган. Бу тушунчанинг муҳимлиги шундаки, ҳозирда халқаро ҳуқуқда "иқлим қочқини" деган аниқ юридик мақом йўқ, лекин дунёда бундай одамлар сони йилдан-йилга ошиб бормоқда.

Мисол: Агар чўлланиш кучайиши туфайли бир қишлоқнинг ерларидан ҳосил олиш имкони қолмаса ва одамлар оиласини боқиш учун бошқа вилоят ёки мамлакатга кўчиб кета, улар иқлим мигранти ҳисобланади.

Ҳозирги кунда иқлим миграцияси нафақат табиий, балки ижтимоий ва сиёсий муаммо сифатида ҳам кўрилади. Чунки у аҳоли зичлиги, меҳнат бозори, демографик структура ва хатто хавфсизлик муаммоларига ҳам бевосита таъсир кўрсатади.

Иқлим миграциясига турли табиий ва инсон фаолиятдан келиб чиқадиган омиллар таъсир этади. Бу омиллар қисқа муддатли табиий офатлардан тортиб, узоқ муддатли иқлим ўзгаришига қадар бўлган кенг кўламли қамраб олади. Асосий таъсир этувчи омиллар қуйидагилардан иборат:

- Сув танқислиги ва қурғоқчилик: Сув ресурсларининг камайиши қишлоқ ҳўжалиги ва ичимлик сув таъминотида салбий таъсир қилиб, аҳолини бошқа ҳудудларга кўчишга мажбур қилади. Қорақалпоғистонда Амударё сувининг камайиши ва сув тақсимоотидаги муаммолар аҳолини ички миграцияга мажбур қилмоқда.

- Ер деградацияси ва чўлланиш: Ер шўрланиши, деградация ва чўлга айланиш жараёнлари меҳнат ресурсларини камайтиради. Қорақалпоғистонда катта майдонлар шўрланган ва деҳқончиликка яроқсиз бўлиб қолган.

- Орол денгизи фожеаси: Орол сувининг сесканарли даражада қисқариши ва экологик балансликнинг бузилиши нафақат иқлимни, балки бутун ҳудуднинг иқтисодий, ижтимоий ва соғлиққа боғлиқ тизимларини издан чиқарди.

- Соғлиққа таъсир этувчи омиллар: Сифациз ҳаво, чангалли шамоллар ва тузли туманлар аҳоли соғлиғига жиддий таъсир қилмоқда. Бу, айниқса, болалар ва кексалар орасида кўплаб респиратор касалликлар ва кўкрак найи билан боғлиқ муаммоларга сабаб бўлмоқда.

- Экологик офатлар: Иқлим ўзгариши билан боғлиқ табиий офатлар – масалан, курғоқчилик, тоза сувларнинг чекиниш жараёнлари, ва ҳатто тўфонлар – аҳоли кўчишининг тўғридан-тўғри сабабларидан ҳисобланади.

Ушбу омиллар мустақил ҳолда ҳам, ўзаро боғлиқ ҳолда ҳам миграцияга туртки беради.

Қорақалпоғистондаги экологик вазият Қорақалпоғистон экологик муаммолар энг юқори бўлган минтақалардан бири ҳисобланади. У ердаги асосий экологик муаммолар куйидагилардир:

Орол денгизи фожеаси: 1960-йилларда майдони 68 минг км² бўлган денгиз ҳозирги кунда қарийб тўлиқ қуриб кетган. Амударё ва Сирдарё сувларининг қишлоқ хўжалиги мақсадларида шиддат билан суғурилиши натижасида денгизга сув етиб бормай қолди. Бу ҳодиса минтақада иқлимнинг исиб кетиши, ҳаво намлигининг камайиши ва шамол орқали тарқалувчи тузли туманларнинг кўпайишига сабаб бўлди.

Соғлиқ ва биологик хавфлар: Чангалли тузли шамоллар нафақат қишлоқ хўжалиги ерларини зарарга учратди, балки аҳоли соғлиғига ҳам катта хавф солмоқда. Иқлим ўзгариши туфайли, бу ҳудудда ўпка касалликлари, кўз ва тери муаммолари кўпайган.

Сув таъминоти муаммолари: Чучук сув манбалари камайиб, аҳолининг ичимлик сувга бўлган эҳтиёжини қондириш мураккаблашди. Қишлоқ аҳолисининг катта қисми сифациз ва соғлиқ учун хавфли бўлган сув манбаларидан фойдаланишга мажбур.

Биологик турларнинг йўқолиши: Орол атрофидаги флора ва фауна ўзгариб кетган. Кўплаб биологик турлар, айниқса сувда яшовчи организмлар йўқолган ёки хавф остида қолган.

Бу экологик муаммолар нафақат аҳолининг саломатлиги ва турмуш даражасига, балки уларнинг қарашларига ва яшаш учун бошқа жой излаш эҳтиёжига ҳам таъсир кўрсатмоқда. Шу боис, Қорақалпоғистонда миграция кўпинча мажбурий тусга эга.

Қорақалпоғистон Республикасида иқлим ўзгариши ва экологик муаммолар сабабли юзага келаётган миграция жараёнлари кенг қамровли ва кўп қирралидир. Орол денгизи фожеаси натижасида юзага келган экологик таназзул аҳоли турмуш тарзига, иқтисодий шароитга ва жойлашувига салбий таъсир кўрсатган. Бу ўзгаришлар аҳоли миграциясининг асосий сабабларидан бирига айланди.

Ички миграция

Кўпчилик аҳоли Қорақалпоғистоннинг энг кўп зарарланган ҳудудларидан - Мўйноқ, Қонликўл, Шўманай туманларидан - Нукус, Хўжайли, Тахиатош каби шаҳар ва туманларга кўчмоқда. Бу жараён урбанизацияни тезлаштирмоқда, лекин инфратузилманинг етишмаслиги сабабли янги юклама вужудга келмоқда. Масалан, Хўжайлида сўнгги 10 йил ичида аҳоли сони 15–20% га ортгани кузатилган.

Ташқи миграция

Аҳолининг маълум қисми Ўзбекистоннинг бошқа вилоятлари - Хоразм, Бухоро, Навоий ва ҳатто Тошкент шаҳрига кўчишга мажбур бўлган. Кўпинча бу миграция вақтинчалик меҳнат миграцияси шаклида амалга ошади, лекин иқлим омиллари таъсирида у доимий характер олиши мумкин.

Миграциянинг хусусиятлари

- Аҳоли кўчиши асосан иқтисодий жиҳатдан қашшоқ, паст билим даражасидаги қатламлар орасида юқори.
- Ёшлар ва меҳнатга лаёқатли шахслар кўпроқ кўчмоқда, бу эса қолган аҳоли таркибини ёши катта ва ижтимоий ёрдамга муҳтож кишилар билан тўлдиради.
- Миграциянинг "оммавий мослашув" характерида бўлиши, яъни бир оиланинг кетаётгани бошқаларни ҳам уни кузатишга мажбур қилиши кузатилмоқда.

Иқлим миграциясининг ижтимоий-демографик оқибатлари. Иқлимга боғлиқ миграция фақат аҳоли сони ёки жойлашуви билан боғлиқ эмас, балки у кўплаб ижтимоий ва демографик жараёнларга таъсир кўрсатади.

1. Демографик таркибнинг ўзгариши

- Аҳоли қариши: Ёшлар ва меҳнатга лаёқатли аҳоли кўчиб кетар экан, қолган тоифалар асосан ёши катта, ногиронлар ва ижтимоий ёрдамга муҳтож шахслар бўлиб қолмоқда.
- Табиий ўсиш суръатининг пасайиши: Миграция сабабли айрим ҳудудларда туғилишлар сони камайган ва бу демографик ўсишга таъсир қилмоқда.

2. Урбанизация ва инфратузилмага юклама

- Яқин шаҳар ва туманларга кўчган аҳоли урбанизация суръатини оширмоқда, лекин уй-жой, ичимлик сув, таълим, тиббиёт ва транспорт соҳаларидаги инфратузилма шунга тайёр эмас.
- Бу соҳаларда юзага келаётган юклама жамиятда тенгсизликни кучайтиради ва ижтимоий кескинликни юзага келтиради.

3. Меҳнат бозоридаги ўзгаришлар

- Кўчиб келган аҳоли меҳнат бозорида рақобатни кучайтиради.
- Ишсизлик даражаси ўсиши мумкин ва бу айниқса таълимсиз, ёш мутахассислар учун жиддий муаммога айланади.

4. Соғлиқ ва ижтимоий хизматларга таъсир

- Миграция сабабли шифохоналардаги юклама ортади, айниқса мигрантлар соғлиғи кўпинча экологик муаммолар таъсирида бўлади.
- Давлат ресурслари чекланган бўлган ҳолда, ижтимоий хизматларга тенг кириш имконияти пасайиши мумкин.

5. Маданий ва жамиятдаги ўзгаришлар

- Янги муҳитга мослашиш жараёнида маданий қаршилиқлар, тили ва урф-одатлар ўртасида зиддиятлар юзага келиши мумкин.
- Қадимий анъаналарнинг йўқолиши ва жамоавий бирликнинг сусайиши эҳтимоли мавжуд.

Хулоса ва тавсиялар. Қорақалпоғистонда иқлим ўзгариши ва экологик муаммолар туфайли юзага келган миграция жараёнлари фақат табиий муҳитнинг эмас, балки инсон жамиятининг турли соҳаларига таъсир кўрсатмоқда. Бу таъсирлар демографик, иқтисодий, ижтимоий ва маданий йўналишларда намоён бўлиб, келажакда янада кенгайиши мумкин. Иқлим миграцияси Қорақалпоғистон аҳолиси учун фақат жой алмаштириш эмас, балки янги ҳаётга мослашиш, саломатлик, таълим, иш билан таъминлаш ва маданий ўзгаришларни ҳам назарда тутадиган мураккаб жараёндир.

Ушбу таҳлил асосида қуйидаги тавсияларни илгари суриш мумкин:

1. Иқлимга мослашиш стратегиясини ишлаб чиқиш - давлат ва маҳаллий даражада иқлим ўзгариши оқибатларига қарши туриш, аҳолини ҳимоя қилиш ва инфратузилмани қайта мослаш бўйича дастурлар қабул қилиниши зарур.

2. Сув ресурсларини бошқаришни яхшилаш - Амударё ва унинг тармоқларини самарали бошқариш, ички сув таъминоти тизимларини модернизация қилиш лозим.

3. Ички миграцияни мувофиқлаштириш - шаҳарларга кўчиб келаётган аҳоли учун уй-жой, таълим ва тиббиёт имкониятларини кенгайтириш, янги қишлоқ хўжалиги ҳудудларини ривожлантириш керак.

4. Миграция хавфларини мониторинг қилиш - статистика ва демографик таҳлил асосида доимий равишда таҳлиллар олиб бориш ва сиёсий қарорлар қабул қилиш керак.

5. Жамоатчилик хабардорлигини ошириш - иқлим ўзгаришига оид маълумотларни аҳолига тушунтириш, экологик маданиятни шакллантириш ва оммавий ахборот воситалари орқали таълим бериш мақсадга мувофиқ.

АДАБИЁТЛАР:

1. El-Hinnawi, Essam. (1985). *Environmental Refugees*. UNEP.
2. International Organization for Migration (IOM). (2023). *Climate Migration Report*.
3. IPCC Sixth Assessment Report. (2022). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability*.
4. UNHCR. (2020). *Climate Change and Forced Displacement*.
5. Қорақалпоғистон Республикаси Статистика бошқармаси. (2023). *Демографик ва экологик маълумотлар тўплами*.
6. Маҳаллий экологик марказ – Нукус филиали. (2022). *Қорақалпоғистонда сув ва ҳаво сифатининг таҳлили*.
7. Давлат статистика қўмитаси. (2024). *Ўзбекистонда ички миграция тенденциялари*.
8. Жонсон, К. (2021). *Climate Change and Social Vulnerability in Central Asia*. Journal of Environmental Studies, Vol. 18(2).

РЕЗЮМЕ:

Мақолада иқлим ўзгариши сабабли юзага келадиган миграция жараёнлари ижтимоий-демографик нуқтаи назардан таҳлил қилинади. Асосий эътибор Қорақалпоғистон Республикасидаги Орол фожеаси ва экологик таназзул оқибатидаги аҳоли кўчиш ҳаракатларига қаратилган.

Калит сўзлар: иқлим миграцияси, ижтимоий демография, Қорақалпоғистон, Орол фожеаси, экологик хавф

РЕЗЮМЕ:

В статье с социально-демографической точки зрения анализируются миграционные процессы, вызванные изменением климата. Основное внимание уделено миграции населения в результате Аральской трагедии и экологической деградации в Республике Каракалпакстан.

Ключевые слова: климатическая миграция, социальная демография, Каракалпакстан, Аральская трагедия, экологическая опасность

RESUME:

The article analyzes migration processes caused by climate change from a socio-demographic perspective. The main focus will be on population resettlement in the Republic of Karakalpakstan as a result of the Aral Sea tragedy and environmental degradation.

Keywords: climate migration, social demography, Karakalpakstan, Aral tragedy, environmental threat